

УДК 342.9
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4\(29\).387](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4(29).387)

О. С. Бакумов
orcid.org/0000-0002-4003-1974
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і міжнародного права
факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДЕРЖАВА У СМАРТФОНІ» ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Підписанням у 2014 році Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна засвідчила своє прагнення до запровадження європейських стандартів взаємовідносин громадян з державою. Серед них – принципово нова якість публічних сервісів (послуг) та належний рівень культури спілкування держави з громадянами і бізнесом. Водночас сучасна політико-правова реальність України також відзначається активізацією пошуків інновацій у сфері державного управління, розвитку законодавства, новітніх можливостей і технологій, що тісно пов'язана з проголошенням Президентом України В. Зеленським курсом на масштабні реформи в різних сферах суспільного і державного життя й узагальнено позначається концептом «держава в смартфоні». Цей концепт узагальнює зміст і спрямованість низки масштабних реформ, суть яких зводиться до цифровізації більшості послуг, які надає держава людині, переведення цих послуг у доступну для користування форму (на рівні смартфонів). 12 червня 2019 року в Адміністрації Президента України, зокрема, відбулося перше експертне обговорення концепції «Держава у смартфоні», в якому взяли участь представники «Коаліції електронної держави», що об'єднує 65 різних організацій та експертів у сфері ІТ. У ході обговорення було доручено підготувати відповідні ініціативи, законопроекти та здійснювати кроки, що знімуть бар'єри до розвитку цифрової економіки та електронного урядування [1]. Концепт «держави в смартфоні» передбачає, що через 5 років понад 90% усіх державних послуг будуть переведені в онлайн-режим, що мінімізує суб'єктивний фактор та істотно знизить корупційні ризики під час їх надання.

Зазначені практичні обставини зумовлюють необхідність ретельного та виваженого дослідження різних, насамперед конституційно-правових, аспектів реалізації такого концепту. Адже, як слушно зазначають вітчизняні конституціоналісти, «одним із завдань конституційно-правової доктрини на сучасному етапі є не тільки фокусування уваги законотворця на прогалинах і недоліках у забезпеченні електронних форм демократії та пояснення причин утворення таких прогалин

чи колізій, але й реалізація креативного потенціалу доктринального конституціоналізму, з тим, щоби розробляти, ініціювати, пропонувати правові механізми, засоби і процедури гарантування захисту демократичних свобод і принципів демократії електронними формами. Іншими словами, йтися має не тільки про академічне обґрунтування готових світоглядних концепцій е-демократії, запропонованих політологами і соціологами, але й про представлення власних, юридичних, конституційно-правових, доктринальних концептів розвитку демократичного режиму, оскільки конституційно-правова наука володіє величезним потенціалом, доробками й унікальним інструментарієм щодо дослідження демократії з точки зору її кореляції у правовідносинах як явища юридичного порядку» [2]. Крім того, саме модифікація взаємодії між державою та громадянином в умовах реалізації концепту «держава в смартфоні» має фундаментальне конституційно-правове значення, оскільки супроводжується кардинальними змінами у низці конституційно-правових інститутів. Особливе значення у контексті порушеної проблематики юридичної відповідальності держави матиме, вочевидь, те, що така модифікація невідворотно призведе до істотної модифікації й інституту юридичної відповідальності держави, яка візьме на себе додаткові позитивні зобов'язання, а отже, матиме відповідати за їх належне виконання перед суспільством загалом та перед кожною особою.

Стан наукового дослідження. Як показує досвід, зазначений концепт не можна розглядати у відриві від тлумачення «електронної», «сервісної», «цифрової» держави у сучасній науці. Зазначимо, що проблематика такої держави останнім часом доволі активно досліджується в межах юриспруденції, політології, науки державного управління тощо. Серед наукових праць правничого циклу, автори яких розкривають сутність, специфіку, тенденції розвитку такої держави та забезпечення цифрових прав громадян, слід відзначити доробок таких учених, як Р.Ф. Азізов, Н.В. Варламова, С.В. Габуєв, М.П. Ільницький, О.В. Карпенко, Дж. Кокколі, Д.В. Кононенко, С. Коулман, В.Дж. МакІвер, А. Макінтош,

Т.Л. Сиволапенко, Е.В. Талапіна, В.В. Туровець, Т.Я. Хабрієва та ін.

Отже, на сучасному етапі розвитку держави дедалі частіше неодмінним елементом конституційно-правового дискурсу стає проблематика побудови «електронної», «сервісної», «цифрової» держави. Зазначені термінологічні інваріанти позначення сутності сучасної держави відображають не примхи їхніх авторів, а швидше констатують нову державно-правову реальність цифрової (інформаційної) доби (Інтернет-доби). Проте реалізація концепту «держава в смартфоні» як напряду підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні ще не були предметом самостійного наукового дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей реалізації концепту «держава в смартфоні» як напряду підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Реалізація парадигми сервісної держави передбачає насамперед «зміну підходу до управління в публічній сфері, трансформацію засад відносин між публічними органами і громадянами. Основною метою держави стає служіння людині, а ключовою функцією публічних установ – надання якісних послуг громадянам. Сервісний підхід у публічному управлінні передбачає упровадження методів і технологій управління, спрямованих на підвищення якості публічних послуг» [3, с. 39]. Але все ж головне у зміні сутності цієї держави – це те, що в ній «людина все більшою мірою починає розглядатися як клієнт і споживач послуг, що надаються агентами – державними установами, і у зв'язку з цим вся діяльність державних установ розглядається крізь призму задоволення потреб і конкретних запитів споживача [4, с. 166]. При цьому сервісна держава повинна дбати про належне надання послуг споживачам через різні канали, турбуватися про всі групи громадян і бізнесу, не допускаючи дискримінації при цьому [5], що в новітніх умовах окреслюється як «цифрова нерівність».

Проте розглядати суб'єкта права як звичайного споживача послуг сервісної держави було б надмірним спрощенням. За рахунок цифровізації каналів зв'язку між людиною та державою розширюються можливості людини брати безпосередню участь в управлінні державними справами, що відповідає становленню нової концепції народовладдя, зокрема імплементації до традиційного народовладдя цифрових (електронних) форм, таких як електронні петиції, електронний парламент, електронне голосування, електронний референдум [6, с. 14], що істотно розширюють масштаби громадянської включеності в управління державою, продукують нетрадиційні, нетипові мережі зв'язків між державою та людиною, позначають деформалізацію та дебіюкра-

тизацію таких відносин у цілому. Відповідно, ця концепція передбачає, по-перше, реорганізацію всієї системи управління державою, а, по-друге, не лише внутрішньої організаційної й інформаційної структури влади, але й зовнішньої інфраструктури її взаємодії з громадянами і приватним сектором економіки [7, с. 197].

При цьому через призму юридичної відповідальності держави слід розглядати, зокрема, такі прояви електронної держави, як системне спрощення законодавства і дебіюкратизація управління; активізація взаємодії державного управління та інших видів управління, розширення і ускладнення кореляції і взаємодії публічного управління і самоврядування, публічного порядку і автономного позаправового нормативного порядку; розширення обсягу і багатоманітності наданих електронних публічних послуг [8, с. 53].

Утім, не менш значимих, кардинальних змін зазнає не лише сама державно-правова реальність, а й суб'єкт права, який є центральним елементом людиноцентричної правової системи, який набуває нового виміру у зв'язку з виникненням і поширенням феномену так званих цифрових прав або навіть прав, які деякі вчені відносять до прав нового покоління [9; 10; 11]. Природно, що постання цього покоління прав, їх поширення, поступова універсалізація переводять у нову площину і динаміку взаємовідносин між людиною та державою.

Остання набуває нових обов'язків у зв'язку з необхідністю сприяти утвердженню та захищати, поряд із традиційними, і нові права людини, має їх визнавати, легітимізувати в нормативно-правових актах. Крім того, цифрова доба надає додаткові імпульси відкритості, транспарентності державної влади, доступності адміністративних послуг людині і громадянину, інклюзивності. Модифікація системи державного управління має спрямовуватися на доступність публічних послуг населенню. При цьому, на думку В.В. Пиліна, електронна держава вже здійснює безперервну оптимізацію ефективності і менш витратного адміністрування, підвищення оперативності і зручності доступу до послуг держави з будь-якого місця і в будь-який час, удосконалення демократії і підвищення відповідальності влади перед народом, на основі здійснення створення цілісної та ефективної системи використання інформаційних технологій, за якої громадяни отримують максимум вигод [12, с. 248].

Водночас держава бере на себе додаткові обов'язки із забезпечення такого наближення. «Використання цифрових технологій надало нові і майже безмежні можливості державі в реалізації її функцій, що неминуче ставить під загрозу приватне життя громадян, у тому числі і коли воно проявляється публічно» [13, с. 134–135].

Так, «систематичний збір відомостей секретними службами являє собою втручання у приватне життя, навіть якщо ці відомості отримані в публічних місцях і якщо містять інформацію виключно про професійну або громадську діяльність особи. Ті ж дії, здійснювані за допомогою застосування ІР-технологій, і зберігання даних про місцезнаходження особи і його пересування, також являють собою втручання у приватне життя» [14, с. 137].

З визнання і утвердження цифрових прав людини і громадянина, а також щодо захисту доступу до відповідних електронних реєстрів, з усією очевидністю виникає проблема переосмислення специфіки юридичної відповідальності держави як суб'єкта права перед іншими суб'єктами права у цифрову добу.

Варто зазначити, що в Україні вже є певна система базового законодавства, яка забезпечує діджиталізацію. Так, перше згадування терміна «електронне урядування» у вітчизняному законодавстві міститься в документах Уряду, а саме в розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» від 5 травня 2003 року № 259-р та в Доповіді Кабінету Міністрів України Верховній Раді України про стан та розвиток інформатизації в Україні за 2003 рік (одним із напрямів розвитку нормативно-правової бази сфери інформатизації в 2003 р. було визначено запровадження технологій електронного урядування) [15, с. 305]. Згодом були прийняті закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» [16], «Про адміністративні послуги» [17], «Про електронні довірчі послуги» [18] тощо.

15 травня 2013 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 386-р була схвалена Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, розрахована до 2020 року [19], в якій електронне урядування визначається як один з основних напрямів її реалізації. Основними засадами розвитку електронного урядування в Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні вказано такі: удосконалення нормативно-правового забезпечення; розроблення та впровадження концептуальних засад інтегрованої системи «Електронний Уряд»; забезпечення ефективності та якості адміністративних послуг населенню й бізнесу, що надаються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; створення системи електронної взаємодії державних органів; створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг для забезпечення надання органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування адміністративних послуг громадянам та організаціям тощо [19].

Розпорядженням від 20 вересня 2017 року № 649-р Уряд України схвалив Концепцію розвит-

ку електронного урядування в Україні, якою були визначені напрями, механізми і строки формування ефективної системи електронного урядування в Україні для задоволення інтересів та потреб фізичних і юридичних осіб, вдосконалення системи державного управління, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку держави [20]. Реалізація Концепції дасть змогу: підвищити ефективність роботи органів державної влади й органів місцевого самоврядування та досягти якісно нового рівня управління державою, що базується на принципах результативності, ефективності, прозорості, відкритості, доступності, довіри та підзвітності; покращити якість надання публічних послуг фізичним і юридичним особам відповідно до європейських вимог, а також забезпечити необхідну мобільність і конкурентоспроможність громадян та суб'єктів господарювання у сучасних економічних умовах; мінімізувати корупційні ризики під час виконання владних повноважень; покращити інвестиційну привабливість, діловий клімат та конкурентоспроможність країни; стимулювати соціально-економічний розвиток в Україні. Реалізація Концепції була передбачена на період до 2020 р.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 року № 67-р уперше було визнано, що традиційні (офлайн) демократичні процеси можуть бути переведені до цифрового формату.

В Україні електронна демократія перебуває на початковому етапі розвитку і тісно пов'язана із суспільно-політичними явищами. Головними складниками розвитку електронної демократії визначені: е-парламент, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація (досудове вирішення спорів), е-референдуми, е-консультації, е-петиції, е-політичні кампанії, е-опитування. При цьому одним із найбільш перспективних в умовах України напрямів розвитку визнано електронне голосування виборців.

В Указі Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг» від 4 вересня 2019 року № 647/2019 зазначається, що документ прийнято з метою утвердження функціонування сервісної держави – держави для громадян і бізнесу, забезпечення належної реалізації прав фізичних та юридичних осіб у сфері надання публічних, у тому числі адміністративних, послуг, створення сучасної інфраструктури, зручних та доступних електронних сервісів для надання таких послуг. Президент, зокрема, доручив Уряду України забезпечити визначення та впровадження єдиних вимог до надання публічних послуг, зокрема ключових показників

ефективності, граничного часу очікування, показників задоволеності суб'єктів звернення. Крім того, Уряд має забезпечити поступове переведення окремих публічних послуг в електронну форму та оприлюднення на Єдиному веб-порталі органів виконавчої влади щоквартальних звітів про стан реалізації відповідних заходів з відображенням інформації про послуги, переведені в електронну форму, та послуги, порядок та умови отримання яких спрощено. Також Кабінету Міністрів України доручено опрацювати питання щодо запровадження нових підходів до утворення та діяльності центрів надання адміністративних послуг, зокрема шляхом переходу до надання адмінпослуг обласних та районних державних адміністрацій центрами надання адмінпослуг органів місцевого самоврядування на засадах співфінансування державою відповідних видатків. Згідно з Указом Уряд має опрацювати також питання щодо доцільності подальшого надання адміністративних послуг державними та комунальними підприємствами та спростити процедури надання й отримання публічних послуг [21].

Уряд прийняв Постанову «Питання Міністерства цифрової трансформації» від 18 вересня 2019 року № 856, згідно з якою створив Міністерство цифрової трансформації України та прийняв Положення про це Міністерство. Документом визначено, що Мінцифри забезпечує: формування та реалізацію державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; формування та реалізацію державної політики у сфері відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; формування та реалізацію державної політики у сфері надання електронних та адміністративних послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері електронних довірчих послуг; формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку ІТ-індустрії; виконання функцій центрального засвідчувального органу шляхом забезпечення створення умов для функціонування суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг [22].

Нарешті, Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 року № 837/2019 передбачено запровадження надання переважної більшості адміністративних послуг в електронному вигляді, насамперед послуг, пов'язаних із реєстрацією місця проживання, оформ-

лення паспорта громадянина України та послуг у сфері пенсійного забезпечення, з обов'язковим урахуванням потреб осіб з інвалідністю, зокрема з порушеннями зору та/або слуху [23].

Міністр цифрової трансформації М. Федоров у межах розвитку ідеї «держави в смартфоні» представив проєкт «Дія». Це сайт та мобільний додаток, в якому планується об'єднати всі електронні послуги, які надає держава. Такий сервіс допоможе максимально спростити відносини держави та громадянина, зробивши максимум процесів електронними та автоматичними, щоб чиновник особисто взагалі не впливав на термін отримання довідки або видачі дозволу. Вже зараз кожен може протестувати цей ресурс на сайті: plan.dia.gov.ua. Наразі Міністерство працює над послугами, які планується надавати через цей сервіс: е-Малятко – дозволить отримувати до 10 державних послуг, пов'язаних з народженням дитини, лише за однією заявою (зареєструвати народження дитини, її місце проживання, оформити фінансову допомогу тощо); е-Пенсія – проєкт електронної взаємодії з державними реєстрами для призначення, перерахунку пенсії, доплат, компенсацій; кабінет забудовника – автоматичне надання інформації забудовнику про початок підготовчих і будівельних робіт, внесення змін у повідомлення про їх початок, введення об'єкта в експлуатацію; е-Вибори – доступне голосування через мережу Інтернет як в Україні, так і за її межами, автоматизований підрахунок голосів. Окрім того, планується запровадити електронний перепис населення, можливість реєстрації та ведення бізнесу онлайн для нерезидентів без потреби виїжджати за межі країни проживання, можливість отримувати довідки (наприклад, про реєстрацію місця проживання, про склад сім'ї) онлайн [24].

Варто також окремо відзначити, що в парламенті України дев'ятого скликання вже зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на розвиток політики діджиталізації та посилення державного регулювання цієї сфери:

– «Про публічні електронні реєстри», метою якого є створення єдиного правового поля функціонування та інформаційної взаємодії державних, комунальних та інших реєстрів, кадастрів та інформаційних систем, запровадження єдиних вимог до їх створення, ведення, взаємодії, адміністрування, модернізації, реорганізації та ліквідації [25];

– «Про електронні комунікації», дія якого поширюється на правові відносини, пов'язані з електронними комунікаційними мережами загального користування та електронними комунікаційними послугами (зокрема, в частині захисту прав споживачів послуг, у тому числі споживачів з обмеженими можливостями), користуванням обмеженими ресурсами та забезпеченням

конкуренції на ринку електронних комунікацій, що дозволить установити засади державного управління та регулювання у сфері електронних комунікацій [26];

– «Про розвиток інфраструктури для цифрової трансформації економіки і суспільства», який закріплює право кожного на доступ до мережі Інтернет (з цією метою широкопasmовий доступ до Інтернету у фіксованому місці визначається універсальною послугою та пропонуються механізми забезпечення державою його доступності на всій території України); містить низку норм, спрямованих на посилення захисту прав споживачів, конфіденційності послуг електронних комунікацій, у тому числі повноваження національного регулятора з досудового розгляду спорів за зверненнями споживачів, створення незалежного онлайн-інструменту порівняння умов надання послуг електронних комунікацій різними постачальниками, посилення відповідальності за порушення прав споживачів [27].

Водночас надзвичайно важливим у контексті нашого дослідження є врахування в означених законодавчих актах та законодавчих ініціативах необхідності, поряд із розширенням мережі цифрових прав, також їх державного гарантування та встановлення відповідальності держави за їх порушення. Між тим системно ці питання ані в національному законодавстві, ані в законопроектних розробках навіть не були порушені. Проте необхідність передусім їх конституційно-правового вирішення зумовлене тим, що, як показує зарубіжний досвід, втілення концепції цифрової держави приховує в собі певні небезпеки для конституційної соціальної держави.

Так, наголошуючи на перевагах цифрового соціального майбутнього, Спеціальний доповідач ООН з питань злиденності та прав людини Ф. Олсен нещодавно зазначив, що «цифрова соціальна держава може стати свого роду «троянським конем» неолібералізму і негативного ставлення до систем соціального захисту», адже цифрові технології не лише використовуються для скорочення соціальних видатків, але і спотворюють підзвітність держави громадянам. Особливу небезпеку ці тенденції являють у країнах, де не існує тривалого досвіду дії принципу верховенства права. Цифрові технології можуть бути використані державою для автоматизації, прогнозування, ідентифікації, стеження, виявлення і покарання, тобто гіпотетично можуть призвести до масштабних порушень прав людини та до відтворення системи масштабного стеження держави за всіма в межах усього суспільства [28, с. 210]. Окрему небезпеку несе й те, що цифровізацію державних послуг упроваджують зазвичай приватні компанії, які часто оперують у зоні, вільній від додержання прав людини [29].

Отже, цифровізація економіки і державного управління має відбуватися в контексті визнання власне цифрових прав громадян, їх упорядкування та законодавчої легітимації. Так, згідно з визначенням «Словника тактичної реальності» К. Беккера, «цифрові права людини – це розширення і застосування універсальних прав людини до потреб суспільства, заснованих на інформації. Базисні цифрові права людини включають право доступу до електронної мережі, право вільно спілкуватися і висловлювати думки в мережі, право на недоторканність приватної сфери» [30]. ООН фундаментальним правом людини визначає право доступу до Інтернету (цифрове право). Якщо ви не можете розрахуватися банківською картою, або в певній місцевості немає доступу до Інтернету, або не можете скористатися електронним квитком чи отримати консультацію лікаря онлайн, це вважається порушенням цифрового права. Тут постає питання: як захистити свої цифрові права та який порядок такого захисту? Необхідним видається закріплення переліку таких прав у законодавстві, межі їх здійснення та випадки обмеження їх здійснення [30].

До зазначених міркувань слід додати й те, що цифрова держава, впроваджувана в Україні, реалізується в умовах незавершеного переходу економіки країни до нового технологічного укладу та тривалої економічної кризи, в умовах якої відбулися процеси деіндустріалізації цілих секторів економіки. Ці тенденції, природно, накладаються на процеси стрімкого зростання масштабів соціальної нерівності, що у цифрову добу породжують явище «цифрової нерівності» або «цифрової дискримінації», що означає нерівний доступ різних верств населення до адміністративних послуг, які надає чи надаватиме держава у виключно електронній формі. Так, спеціальний доповідач ООН зі свободи вираження поглядів Ф. Ла Рю у своєму щорічному звіті зосередився на ролі Інтернету як засобу, через який можлива реалізація права на свободу вираження поглядів. Він зазначив, що «без конкретних політик та планів дій щодо впровадження загального доступу до Інтернету мережа стане технологічним інструментом, доступним лише для певної еліти, що у такий спосіб лише поглибить цифровий розрив (digital divide)» [31]. Тому, на його думку, «держави мають позитивний обов'язок сприяти реалізації права на свободу вираження поглядів та забезпечувати засоби для здійснення цього права, включно з доступом до Інтернету», а тому мають розробляти, в консультаціях зі стейкхолдерами, ефективні й конкретні політики та стратегії щодо якнайширшого доступу до мережі. У підсумкових рекомендаціях державам Ф. Ла Рю стверджує: «Оскільки Інтернет став незамінним інструментом для реалізації низки прав людини, боротьби з нерівністю,

прискорення розвитку та прогресу людини, забезпечення загального доступу до Інтернету має бути пріоритетом для всіх держав. Кожна держава повинна, таким чином, розробляти конкретні та ефективні політики, консультуючись із представниками всіх верств суспільства, включно з представниками приватного сектору та урядових структур для того, аби зробити Інтернет доступним для всіх верств населення» [31]. Тому цілком очевидно, що, впроваджуючи цифрову державу в Україні, необхідно подбати про вирівнювання прав людини у сфері отримання державних послуг, не допускаючи тотального заміщення адмінпослуг у нинішній формі на винятково електронну форму. Громадянам має бути надана можливість вибрати, в якій саме формі отримувати послугу від держави, – в електронній чи в нинішній.

Національне законодавство, на нашу думку, має імплементувати положення Спільної декларації щодо свободи вираження поглядів та Інтернету [32], у пункті 6 (е) якої зазначено, зокрема, що держави мають позитивні зобов'язання щодо сприяння загальному доступу до Інтернету. При цьому, щонайменше, вони мають: запровадити регуляторні механізми (режими ціноутворення, вимоги до універсальних послуг та ліцензійні угоди тощо), які сприятимуть більшому доступу до Інтернету, в тому числі для бідних та у віддалених сільських районах; надавати пряму підтримку для сприяння доступу через створення у громадах ІТ-центрів та інших точок публічного доступу; сприяти адекватній обізнаності про використання Інтернету та його користь, особливо серед бідних, дітей та людей похилого віку та ізольованого сільського населення; запровадити спеціальні заходи для забезпечення рівноправного доступу до Інтернету для людей з інвалідністю та непривілейованих верств населення [31].

Варто також зважити на ту обставину, що надання послуг в електронній формі призведе до практично повного вилучення особистісного чинника у сфері надання відповідних послуг. Йдеться про значне знеособлення процесу прийняття державою рішень про надання тієї чи іншої послуги або відмови в її наданні. Природно, що за таких умов модифікуються можливості держави застосувати процес зворотного регресу до тих державних службовців, які, наприклад, прийняли незаконне рішення про відмову громадянину в доступі до тієї чи іншої послуги. Вочевидь, і це питання потребує свого врегулювання на законодавчому рівні з тим, щоб «знеособлення» прийняття рішень державою та її посадовими особами не призвели б до реального обмеження сфери застосування її юридичної відповідальності за власні незаконні дії та рішення.

Крім того, тотальна цифровізація державних послуг має супроводжуватися істотним зміцнен-

ням систем безпеки електронних реєстрів, які підтверджують наявність тих чи інших можливостей у громадян. Адже «сфера захисту персональних даних на сучасному етапі розвитку України стає дедалі більш актуальною та пріоритетною для уповноважених органів влади, особливо в умовах європейської інтеграції» [33, с. 185]. Незахищеність відповідних реєстрів робить їх потенційно вразливими для різних зловмисників, які можуть втручатися в електронні комунікації з метою порушення майнових та інших прав і свобод громадян. Тож і ця проблема повинна знайти своє конституційно-правове вирішення, передусім на законодавчому рівні. При цьому самими лише каральними заходами (як-от посиленням адміністративної та кримінальної відповідальності) тут, вочевидь, не обійтись. Держава повинна забезпечити як свою позитивну, так і негативну відповідальність за порушення цифрових прав своїх громадян.

Висновки. Україна, як і більшість інших сучасних держав, вступила в цифрову добу, законності суспільного розвитку якої вимагають глибоких наукових досліджень. Цифровізація суспільних відносин зумовила виникнення нової форми сучасної держави – електронної або цифрової. У наукових дослідженнях, що акцентують увагу довкола цього феномену, виокремлюються дві провідні парадигми: одна наголошує на комплексності електронної держави до тієї системи державного управління, що виробилася на основі попередніх адміністративних практик, тоді як друга наполягає на принциповій новизні сутності електронної держави, яка суттєво модифікує як внутрішню інституційну будову держави, так і специфікує механізм її взаємодії з громадянами та сферою приватного бізнесу. У контексті розгляду електронної держави потребує переосмислення юридична відповідальність такої держави, зумовлена як інституційними зрушеннями в самій електронній державі, так і суттєвим розширенням каталогу людських прав, зокрема включенням до нього так званих цифрових прав. Рівень захищеності цифрових прав у сучасну добу залежить не лише від цифровізації суспільних відносин та спроможності держави, але також від правової урегульованості означених процесів. Зокрема, українське законодавство досить стрімко розвивається в напрямі супроводження процесів цифровізації, хоча досі не відзначається системним та завершеним характером. Додаткового імпульсу цьому розвитку надала концепція «держави в смартфоні», що передбачає комплекс масштабних зусиль держави в напрямі цифровізації більшості публічних послуг населенню та супроводжується наближенням цих послуг до споживача. Водночас означена програма змін не містить системних заходів щодо зміцнення юридичної відповідальності держави з метою

уникнення ситуацій використання електронних засобів та методів для відходу від демократичних принципів і засад управління, подолання цифрової нерівності, захисту особистих даних, які містять електронні реєстри, від можливих уражень. Загалом, у контексті реалізації концепту «держави в смартфоні» порушується питання істотного розширення меж і подальшої конституційно-правової специфікації юридичної відповідальності держави перед особою та суспільством.

Література

1. «Держава у смартфоні»: Зеленський зібрав експертів і намітив план. *Українська правда*. 2019. 13 черв. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/06/13/7217993/>
2. Куфтирев П. Правова герменевтика електронної демократії, як конституційно-правової категорії. *Інститут прямої демократії*. 2019. 10 черв. URL: <http://uidd.com.ua/2019/06/10/pravova-germenevtyka-elektronnoyi-demokratii-yak-konstytutsijno-pravovoyi-kategoriyi/>
3. Місюра В.Я. Сервісна сутність державної політики як основа модернізації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=933>
4. Туркова О.К. Сервісна спрямованість надання адміністративних послуг в Україні: процедурні аспекти. *Право і суспільство*. 2015. № 5/2. Ч. 3. С. 189–194.
5. Миськевич Т. Цифрова нерівність у сучасному суспільстві: український вимір світових тенденцій. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. Вип. 3. С. 87–107.
6. Електронне урядування: підручник / В.П. Горбулін та ін.; за заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2014. 352 с.
7. Сиволапенко Т.Л. Механізми стратегічного управління в сервісно-орієнтованій державі: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Харків, 2019. 244 с.
8. Дзевелюк М.В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид.: 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с.
9. Матвійчук Р. Тотальна «цнапизація» чи держава у смартфоні? *Економічна правда*. 2019. 23 жовт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/10/23/652875/>
10. Антонов Я.В. Электронная демократия как конституционно-правовой феномен. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2016. № 11. С. 13–16.
11. Нисневич Ю.А. Государство XXI века: тенденции и проблемы развития: монография. Москва: КНОРУС, 2012. 288 с.
12. Понкин И.В. Концепт электронного государства в рамках новой системы публичного управления. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Юридические науки»*. 2013. № 4. С. 52–58.
13. Яковлева О.А. Новые технологии и права человека. Рязань, 2012. 208 с.
14. Талапина Э.В. Защита персональных данных в цифровую эпоху: российское право в европейском контексте. *Труды Института государства и права РАН*. 2018. № 5. Т. 13. С. 117–150.
15. Cocoli J. The Challenges of New Technologies in the Implementation of Human Rights: An Analysis of Some Critical Issues in the Digital Era. *Peace Human Rights Governance*. 2017. Vol. 1. Iss. 2. P. 223–250.
16. Пылин В.В. Конституционализм в сфере ценностей и проблем электронной демократии. *Методология современного конституционализма: конституционализация позитивного права; конституционная аксиология пропорциональности: Материалы конференции*. Санкт-Петербург: Фонд «Университет», 2017. 344 с.
17. Талапина Э.В. Эволюция прав человека в цифровую эпоху. *Труды Института государства и права РАН*. 2019. № 3. С. 122–146.
18. Грачёва М.А. Защита права на уважение частной жизни в Европейском Суде по правам человека. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 5. С. 135–140.
19. Дніпров О.С. Парадигма виконавчої влади в Україні: адміністративно-правовий аспект: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2019. 498 с.
20. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV (зі змін.). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 36. Ст. 275.
21. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI (зі змін.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 32. Ст. 409.
22. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 45. Ст. 400.
23. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/386-2013-p>
24. Концепція розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/250287124>
25. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: Указ Президента України від 4 вересня 2019 року № 647/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/647/2019>
26. Питання Міністерства цифрової трансформації: постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 року № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-p>
27. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 8.11.2019 року № 837/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389>
28. IT-міністр презентував проект «Держави в смартфоні». *Економічна правда*. 2019. 27 верес. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/27/652053/>
29. Про публічні електронні реєстри: проект Закону України за реєстр. № 2110. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66772
30. Про електронні комунікації: проект Закону України за реєстр. № 2264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67082
31. Про розвиток інфраструктури для цифрової трансформації економіки і суспільства: проект Закону України за реєстр. № 2320. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67199
32. Габуев С.В. «Электронное правительство»: проблемы эффективности политического управления (сравнительный анализ российского и мирового опыта): дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2018. 225 с.
33. Эксперт ООН: цифровизация госуслуг используется для сокращения социальных расходов и внедрения систем слежки. *Новости ООН*. 2019. 17 окт. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/10/1365131>

34. Сідей О. Україна у стилі digital. *Юридична Газета*. 2019. 16 лист. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/informaciune-pravo-telekomunikaciyi/ukrayina-u-stili-digital.html>

35. Дворовий М. Чи будемо ми говорити про право на інтернет в Україні? *Детектор М*. 2019. 15 лист. URL: <https://detector.media/infospace/article/172446/2019-11-15-chi-budemo-mi-govoriti-pro-pravo-na-internet-v-ukraini/>

36. Joint Declaration on Freedom of Expression and the Internet. 01 June 2011. URL: <http://www.osce.org/fom/66176>

37. Ільницький М.П. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері публічного управління в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2017. 215 с.

Анотація

Бакумов О. С. Реалізація концепту «держава в смартфоні» як напрям підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. – Стаття.

У статті виявляються особливості реалізації концепту «держава в смартфоні» як напрям підвищення юридичної відповідальності держави в сучасній Україні. Вказується, що Україна, як і більшість інших сучасних держав, вступила в цифрову добу, закономірності суспільного розвитку якої вимагають глибоких наукових досліджень. Цифровізація суспільних відносин зумовила виникнення нової форми сучасної держави – електронної або цифрової. Своєю чергою у наукових дослідженнях, що акцентують увагу довкола цього феномену, виокремлюються дві провідні парадигми: одна наголошує на компліментарності електронної держави до тієї системи державного управління, що виробилася на основі попередніх адміністративних практик, тоді як друга наголошує на принциповій новизні сутності електронної держави, яка суттєво модифікує як внутрішню інституційну будову держави, так і специфікує механізм її взаємодії з громадянами та сферою приватного бізнесу. У контексті розгляду електронної держави потребує переосмислення юридичної відповідальності такої держави, зумовлена як інституційними зрушеннями в самій електронній державі, так і суттєвим розширенням каталогу людських прав, зокрема включенням до нього так званих цифрових прав. Зроблено висновок, що українське законодавство досить стрімко розвивається в напрямі супроводження процесів цифровізації, хоча досі не відзначається системним та завершеним характером. Додаткового імпульсу цьому розвитку надала концепція «держава в смартфоні», що передбачає комплекс масштабних зусиль держави в напрямі цифровізації більшості публічних послуг населенню та супроводжується наблизенням цих послуг до споживача. Водночас означена програма змін не містить системних заходів щодо зміцнення юридичної відповідальності держави з метою уникнення ситуацій використання електронних засобів та методів для відходу від демократичних принципів і засад управління, подолання цифрової нерівності, захисту особистих даних, які містять електронні реєстри, від можливих уражень. Загалом, у контексті реалізації концепту «держава в смартфоні» порушується

питання істотного розширення меж і подальшої конституційно-правової специфікації юридичної відповідальності держави перед особою та суспільством.

Ключові слова: юридична відповідальність держави, взаємовідносини громадян з державою, цифровізація, правова система, дебіюрократизація управління, цифрова економіка, цифрові права людини і громадянина.

Summary

Bakumov O. S. Implementation of the concept «the state in a smartphone» as a direction for improving the legal responsibility of the state in modern Ukraine. – Article.

The article reveals the peculiarities of implementation of the concept of "state in a smartphone" as a direction of increasing the legal responsibility of the state in modern Ukraine. It is stated that Ukraine, like most other modern states, has entered the digital age, the laws of social development of which require deep scientific research. The digitalization of social relations has led to the emergence of a new form of modern state - electronic or digital. In turn, the research that focuses on this phenomenon highlights two leading paradigms: one emphasizes the complementarity of the electronic state to the system of public administration that has been developed on the basis of previous administrative practices, while the other insists on the fundamental novelty of the electronic state which significantly modifies both the internal institutional structure of the state and specifies the mechanism of its interaction with citizens and the sphere of private business. In the context of considering an electronic state, the legal responsibility of such a state requires rethinking, driven both by institutional shifts in the electronic state itself and by a substantial expansion of the human rights catalog, including the inclusion of so-called digital rights. It is concluded that Ukrainian legislation is developing quite rapidly in the direction of digitalisation processes, although it is still not characterized by a systemic and complete nature. An additional impetus to this development was given by the concept of "state in a smartphone", which envisages a set of large-scale efforts of the state in the direction of digitization of most public services to the population and is accompanied by the approximation of these services to the consumer. At the same time, the program of changes does not contain systematic measures to strengthen the state's legal responsibility in order to avoid situations of using electronic means and methods for moving away from democratic principles and principles of governance, overcoming digital inequality, protecting personal data containing electronic registers from possible damage. In general, in the context of the implementation of the concept of "state in a smartphone", the issue of substantial extension of borders and further constitutional and legal specification of the legal responsibility of the state to the individual and society is raised.

Key words: legal liability of the state, man to state relationship, digitalization, legal system, management's red tape reduction, digital economy, human and civil digital rights.